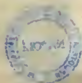
FRAGMENTVM HISTORIÆ CATHOLICÆ NOSTRORVM TEMPORVM IN QVO FONS RAPIDVS SIVE FONTERABIA OBSESSA GALLIQVE INDE SVBMOTI

ANNO MDCXXXVIII.

AD D. PHILIPPVM GVZMANVM EXCELLENTISSIMI DIDACI F.

NAuarra & Guipuſcoa & Catalonia ſunt aſperae terrae: paſſim aſſurgunt in montes, ſiue in vallium abrupta deſcendunt. Id Regno quaſi munimentum. Nec minùs munitur inope agro aduerſus tam opima arua poſſidentes Gallos. Neque enim magnopere concupiſcendum ſibi quicquam facilè ibi inuenerint, niſi ſi Regnum id cupiant, & terram habere ipſam velint. Hae cauſae fecerunt, vti ſperderetur fama aduentus irruptioniſque Gallorum, cùm per ſex ferè menſes increbreſceret vltro diſſipatus hic ab hoſte rumor, cùmque congruentia comminationi ac denuntiationi huic afferrent etiam quotidianae litterae iſtorum, qui fabulas & acta Vrbium, hoc eſt miſta veris multa falſa perſcribunt ad id mercede conducti. In terra Guipuzcoa praeſertim, quae regio finitima Nauarrae eſt, mira ſecuritate viuebatur, illic ſcilicet, vbi homines prouerbium ferè vſurpant, & iactare ita ſolent: nulla ſe requirere praeſidia aduerſus Gallos: ſtare praeſidij loco naturam ſituſq. ipſos contra finitimum hunc imminentem penè ceruicibus hoſtem. Ita remiſſa, ſoluta, neglectaq. omnia iacebant. Sine milite naues, quae recens aedificatae habebantur, bombardaeq. & inſtrumenta belli, in proximis itineri ſabuletis velut obiecta praeda hoſti. Numerus armatorum, qui duceretur ad prouinciam inuadendam, variè augebatur etiam in terrorem: Et erant, qui nuntiarent, ſtare quinquaginta millia in

procinctu, porròque subinde centuriari & cogi ad signa alios, vt nubes & procellae planè copiarum expectari deberent. Condaeum esse Principem electum ab Rege Gallo Imperatorem belli huius: hunc tantò intentius, animoque maiore gesturum rem, quò maius ei studium, maiorq. necessitas oblitterandi recenti hoc merito vetera etiam, tum infausta, tum infida illa, quae nunquam in Regum animis, vbi semel haesere, oblitterantur. Afferebantur quotidie haec, atque constanti iam etiam rumore iactabantur irridebanturq. simul: & quò terribiliora erant, eò minor fides. Nec numeros modò famamq. exercituum, sed totam ex vano rem esse autumabant ob eas quas dixi causas, sterile nempe cupiditatibus humanis, & militari praesertim auaritiae solum, & difficiles aditus, quibus haec aduersus Galliam Hispana terra munitur. Mox Condaeus ipse cum exercitu aderat, adeò resolutis incolarum animis in securitatem atq. contemptum, vt ne cura quidem vlla fuerit muniendi ac firmandi praesidio arces, cùm ille iam in limine staret inferretque pedem. Crediderant primò incolae Regijque praefecti omnes, posse aditu arceri ac prohiberi hostem, quod frustra euenit. Atque incesserat sanè timor animos, passimque trepidabatur. Sed & accendebat ira Gentem, quae iam inde antiquitus fortis & strenua inter paucas habita est, quaeue, multa virtutis, multa praeclari animi ediderat facinora, quotiescunque pro aris & focis, ac pro patria illa dimicandum fuit. Ipso Cal. Sextil. die Pro-

uinciam

uinciam ingressi Galli traiecto flumine absque difficultate impedimentoue vllo corripuere protinus & inuasere parua quaedam obscuri nominis castella, & desertas fere arces, & quicquid ibi obuium opportunumq. prostabat. Hac satis felici irruptione facta, quae excursui, vel itineri, quàm vlli militari operi similior fuit, pergunt inde ad Fontem rapidum ire obsidendum. Id ita meditatum destinatumque habebant: & iere, cùm ipso rerum cursu, tum natura & opportunitate Arcis freti, propterea quod, neque fossam in ambitu habebat, neque caetera ex arte: prociderat que pars vna muri, quae mediocriter quidem instaurata & refecta erat, sed hiatus adhuc & ruinae cernebantur. Assurgit praeterea tumulus, statque contra arcem, vnde quati ac verberari ea facillime potest. His freti, obsidium pariter oppugnationemq. incipere statuerunt: atque ad III. Nonas Sextileis, profecti illuc, postero die tormenta in colle disponebant. Didacus Isasius Regiorum praefectorum vnus in ea terra erat. Is nocte eadem, quae diem ipsum coeptae obsidionis antecessit, subsidij nonnihil intromiserat, & cogitabat subsidia intromittere maiora deinceps, quod difficile erat. Iam enim & circumsedebatur vndique Fonterabia & oppugnabatur. Tunc enimuero erectae curae solicitudinesq. omnium, & auxilia vndique, quanta maxima fieri posset celeritate accersebantur; Cantabri, Galloeci, Alabanses: caeteraque ad resistendum omnia summa ope apparabantur, stimulante animos etiam

verecundia negligentiae prioris, qua penè recepti vl tro Galli ita in Prouinciam admissique essent. Perla to in Regiam nuntio Gallicae irruptionis, statim ha copiae in itinere erant. Simul ibant etiam ex Regia ipsa, atque ex regijs Aulae ministerijs viri militare ad octingentos, emeritae militiae laboribus, prae mijsque clari, & imperitando, siue imperatoribus alij parendo facti iam penè senes, & apti tamen adhuc ac bella exercitusque regendos. Castellae Almirarchus & Marchio Velez ad summam rem in tali discrimi ne regendam ire atque adesse iussi proficiscebantu ad nouem hoc bellum, & aduersus minitantes Hispa niae toti Gallos. Res maritima simul adornabatur: & quinquaginta rostratas sperabant nostri se sc habitu. ros, atque deducturos antequam hyems aduentaret. Nam & classem ingentem hostes expectabant, vt simul terra, simul mari gererent rem. Interimq. consilium Hispanis erat diminuere nihil ex ea copia, quae in Brasiliam, in Flandriam, in Italiam, alióue mittenda esset. Adnotabatur, in principio motus huius, terre- stres maritimasq; copias etiam solito largius quoquò versum ex Hispania destinatas fuisse: & Gallorum ani- mos, ea res, vel pupugisse potuit, tamquam manifesto contemptu irruptionis armorumq. suorum, vel confir- masse, tamquam negligentia haec sibi adderet vires. Habuere Hispani in id bellum principio duodecim haud amplius naues, tredecim millia peditum, equites quingentos: Galli, peditum vigintiduo millia, mille

equites, naues aliquot, primo statim ingressu adduxerant, exspectabantque maiores ab domo copias, & classem ex composito validiorem. Disposita autem consilia habuere in hunc modum. Volebant, capta, sicuti spes fuerat, intra octiduum Fonterabia, protinus ad S. Sebastiani arcem ire oppugnandam. Ea quoque, intra spatium idem, sicuti augurabantur, redacta in potestatem, extenderant spes animosq. ad Pompeiopolim, quae statim vbi sui iuris foret, nihil deinde morae futurum, quominus victricia ad Nauarram signa promouerent. Habentibus deinde tenentibusque Nauarram, promptum item expeditumque illud, vti Castellae toti dominarentur. Haec destinata Gallorum, spesq. conceptae, non modò solita exercituum iactantia & rumore vulgabantur, sed etiam ab ipsis Christianissimae Aulae arcanis manabant, prout scilicet inter consilia & meditamenta Regum nihil occulti mutua inter ipsos necessitas & cura relinquit. In circulis autem & sermonibus volentium hominum etiam futura addiuinare, procul dubio spernebatur hic imaginariae victoriae tenor haud aliter quàm laetissimi somnij vana species. Intrasse forte fortuna Gallos eam terram: patentes reperisse portas: intrasse custodibus veluti sopitis ac prohibente nullo. Mox, consurrecturos vndique omnes ad prohibendam excludendamque Gentem semper inimicam, nunc etiam dominari volentem. Ipsos quin etiam, fastidio succedente, vltro relicturos incepta, abiturosque retro domum,

mum, vbi senserint inutile cum saxis rupibusque bellum, seque ad nihil aliud quàm ad expugnanda tesqua venisse. Sed & admirabilia per eos dies verè multa euenerant, victoriaeque Catholico Regi partae multiplices, tanto atque tam praesenti Numinis fauore, v Imperio huic adesse Numen, fateri cogerentur etiam praui insaniq. quibus infra coelum & sydera infeliciter atque impiè animus haeret. Afflicta & penè fracta notabili praelio res Hollandica per Cardinalem Infantem. Detracti ab S. Homeri obsidione Galli per Principem Thomam. In Italia Marchio de Leganes Mediolani Gubernator eiecerat à Bremo hostes eosdem: strauerat humi Gallici exercitus Imperatorem Crycquium, & emendato Parmense, reconciliatis alijs, punitisque rebellibus, etiam capta Vercellarum Vrbe, sanxerat ingens illustre exemplum, ne qui Principum Italicorum desciscere postea auderent, & ferre arma in Catholicum Regem. Nassaus apud Brasiliam spe deuorata occupandi Regni eius, atque coronandi ita rebelles Hollandos, amissis impedimentis exercituque penè toto, aufugerat nocturnus, ac petierat ita aegre salutem. Et volentes in Belgium irrumpere Gallos Dux Lotharingiae Catholicis armis castigauerat item magna clade, reliquiasq. agminis infausti, super damna clademq. praesentem confuderat etiam desperatione in posterum. Haec igitur vno fere tempore nuntiata omnia, veluti Catholici Nominis hostes vndiq. profligante Numine, ceu praesagium de Gallicae huius nouae

A expedi-

expeditionis fortuna exituque haud obscurum dabant caeteris omnibus. Ipsi tantummodo, & prospera omnia augurabantur, & verò etiam prosperrime cadebat res huic exercitui Imperatorique eius. Iam primùm omnium, obsepserant interclușerantque Catholicis auxilijs à mari aditum, ne qua venire ac duci inde ad Fonterabiam possent. Cùmque principio pauca admodum in id nauigia armata ac deducta habuissent, ita, vt minore nauium nostrarum numero perfringi superariq. claustra illa expeditum foret; in ipso pene tentandae rei articulo ac momento, superuenere duae validissimae Gallicae classes; vna, quae rediens ab oriente commodùm aderat appuleratq. illuc: altera, quam Burdegalensis Archiepiscopus coegerat in Britantia auxeratq. Hollandorum etiam nauibus opportunè adiectis, vt specie ipsa & numero, terrorem secum minasq. portarent. Ita Tirolensis & Tirconelus, & ex Galloecia naues, & auxilia, quae isti adduxerant, spesq. ab ea parte conceptae cecidere omnia ad irritum, & absque exitu fuere: resque Gallica ad eam diem, non superior modò videri poterat, sed victoriam ipsam penè manibus tenebant. Nuntij de tali statu rerum, cùm in Regiam subinde afferrentur, cùmque strepitus armorum illuc quodammodo resonaret, turbata magnopere commotaq. Aula erat, indignatione quidem & verecundia, quòd penetrare sic auderet in ipsa penè viscera Gallus; sed & metu apud quosdam de summa rerum ab ea parte, si Fonterabiam illam

tanti momenti arcem hostes illi obtinerent. Regem ipsum, ob eam rem in sollcitudine ac moerore fuisse ferunt. Itaque, praeter nouem millia peditum, equites trecentos, quae copiae proficiscentibus Almirarcho & Marchioni Velez attributae fuerant, iussit Rex exercitum ad Burgos apparari maiorem, atque suffecturum, si quid tristius Almirarcho copijsque eius fortè accidisset. Ad XII. Cal. Septembris in castra venerat Almirarchus cum Marchione Collega suo. Eo die Galli Renteriam & Letium quae iam habebant occupata loca reliquerunt. Postero die, quod mirum videri posset, etiam aditum à mari ipsum & claustra deseruere. Vis tota belli ad Fontefrabiam auersa est. Illuc, & curarum, & virium vniuersa moles incubuerat: neque ab Gallis in vlla obsidendarum vrbium arte ingenioue cessabatur. Cuniculo multifariam acto patefecerant varijs locis ruina iter, disiecerantq. muri aliquantum, & simul in sublime proiecerant fabricas operum quibus vita indiget. Incendiarias quoque naues adornauere, quae nostris immissae nauibus, vento adiuuante (& erat saeuissimus turbo per aliquot dies) inuoluerunt omnia flammis, & nautica ministeria nauesque ipsas foeda strage dissipauerunt. Id nostri ad Gallicae classis dedecus inuidiamque trahebant. Egregiam laudem, fortes Nauarchos, strenuum Imperatorem, quibus centum fere rostratae inualidae fuerint aduersus duodecim lignorum fere classiculam, nisi praesidium ab fraude & furto, violen-

tiaque

tiaque elementi peteretur. Sed quis inter bella, momenta requirit haec aut seruat? Ad Fonterabiam interim res erat iam in vltimum adducta discrimen: & nondum quidem ventum erat ad desperata illa egestatis & patientiae humanae exempla, coria sutrinae, pellesque mollitas, & foeda animalia versa in cibum: sed haud multum ab ea miseria & necessitate obsessi aberant. In extremo iam languore & fatigatione virorum, feminae etiam pugnabant, quarum vna comperta notataq. est eripiens viro lanceam, vt deficienti subueniret. Emissa furtim epistola significauerant Almirarcho, non posse rem vltra sustineri, ac nisi subsidij quamprimum aliquid intromitteretur, augereturque praesidium idoneo armatorum numero, se se propediem impares fore necessitatibus humanis & conatibus hostium, qui, non die, non nocte interualla vlla quietis relinquebant. Vt paucos ad resistendum, ita nimis multos ad consumenda alimenta esse iam ibi intus. Statuerunt, his ita cognitis, Almirarchus & Marchio non vltra differre quominus experirentur, si, vel submouere obsidione hostem, vel ferre subsidium obsessis possent. Super ea re sententiae variae dicebantur ab ducibus praefectisque alijs: & erant, qui plus damni docerent in conatu irrito pugnaque aduersa, si res ita caderet, quàm vtilitatis in arce firmata ad breue tempus subsidioque intromisso. Esse, & numero superiores hostes, & conditione locorum, quae insessa tenerent. Si quid sinistri in pugna conatuque illo euenis-

 set,

set, quàm deinde in re subita reliquam spem aut sibi mansuram aut obsessis? Ipsos, paucitate imminuta illa mansuros infirmiores: crescere Gallis audaciam, crescere desperationem obsessorum, si conspexissent ibi cladem, vnde opem auxiliumq. sperauissent: nec deinde dubium, quin dederent seque & arcem. Satius, expectari paulisper solita taedia Gentis adspernaturae mox saxa rupesque illas, & abscessurae facilitate eadem, qua venissent, illucque subissent. Minimis momentis verti res saepe maximas: id expectare beneficium, prudentiae esse maioris, quàm dare illico cuncta in discrimen. Aliaq. porrò his similia, specie prudentum ignaui diffidentesq. suadebant. Quae adspernati omnia Almirarchus & Marchio pridie Cal. Septembris cum exercitu subiere ad montes, atq. subductis illuc etiam in cacumina bombardis volebant obsessorum illorum causa Hispano, Gallicoq. cruore nobilitare saltus antea obscuros. Obstitit procella atrox tãto repente deiecta impetu per totũ eum diem, vt omnia obtinentibus aquis, homines & iumenta penè praefocarentur, intercludente spiritum etiam vento, qui mixtus imbre transuersa corpora huc illucq. rapiebat: ac diffugiente passim milite, duces ipsi suffugia nequicquam & tegmina aliqua in monte illo aspero pariter & nudo quaesitum ibant, inter coeli quasi ruentis minas pugnae iam immemores, & humana imbecillitate sibi quisque solicitus & clemens. Galli ab tentorijs stationibusque suis, quae ipsae violentia illa conuelle-

bantur,

bantur, conſpecto initio pariter & fine motus illius conſilijſq. noſtrorum, non modò laetati erant commoditate ſua incommodoq. noſtro, & intercepta ſiue impedita ſine armis ope, quae ferebatur obſeſſae arci: ſed etiam erexerant velut laeto in poſterum augurio animos, ac dimicaſſe pro ſe coelum, inter ſe gratulantes ferebant. Tentauerat Condaeus, ſi fortè poſſet Praefectũ elicere ad tradendã arcem, praeſidiumq. deducendum, miſſo ad eum praecone cum litteris, quae ſcriptae in hanc ſententiam fuere. Poſſe ipſum videre, quemadmodum ſit res iam in vltimum adducta diſcrimen, neque iam ſpes vlla ſuperſit retinendae arcis. Satis approbaſſe Regi ſuo fidem: nunc etiam ſaluti conſuleret, donareteue ſiue venderet id quod amiſſum atque deſperatum foret. Si intempeſtiua & inutili conſtantia ſperneret oblatam ſalutem, mox abſque diſcrimine incluſos caeſum iri ad vnum omnes, ipſiuſque caput ab reliquo corpore diuiſum oſtentui fore. Ne porrò admiraretur tantam in hoſte benignitatem, qui mallet ſeruare quos occidere poſſet. Nam ſe quoque eſſe Catholicum, & Catholico plane ſenſu moueri erga ſuae religionis homines, & conſortes ſpei ſecum eiuſdem. Caeteris, qui in exercitu ſuo eſſent, & qui ad irrumpendum iam accingerentur, vt non eandem religionem, ita, ne clementiam quidem futuram eſſe in captos. Scripſerat talia Condaeus ad praeſidij praefectum hunc eo die, quo ſubſidium obſeſſis ferre conati noſtri, ob ſubitos imbres, vti memoratum eſt,

 fruſtra

frustra id inceptum habuere. Praefectus responsum ad ea dedit Principi inter aulicam vrbanitatem & militare robur egregio temperamento. Facere ipsum, quod Regio sanguini, quod caritati Catholicae conueniret, vt seruare quàm trucidare mallet. Caeterùm, neque sibi, neque suis tali nunc beneficio opus esse. Habere intus omnia, quae ad resistendum pertinerent: & eo animo esse vniuersos, seque in primis, vt non nisi mortui venturi essent in eius potestatem: hanc vnam sequi ipsos & optare salutem, vt occidendo Gallos ipsi quoque si foret ita necesse occiderentur. Cùm res in hoc statu esset, ac mitescente iam coelo, redditaque serenitate, vellet Almirarchus experiri iterum; atque in id apparata & disposita omnia haberet, fortè congruit, vt litterae Regis in castra perferrentur huiusmodi scriptum habentes. Si Fonterabia amitteretur, noxam eius rei fore penes duces: nullum excusationi locum: data & missa, quae mitti, quaeue dari debuerint. Haec scripta fuere Regis manu sicuti ferunt: poteratque intelligi id etiam, quod regij silentij altitudine tegebatur. Inuisum fore Maiestati quisquis in eo negotio deliquisset, ipsum prolemq. eius. Has regiae litterae minas in castra attulerunt. Inerat etiam comminationi mandatum, in speciem terribile atque atrox, re ipsa consentaneum, & magnanimitati Regis, & indignitati rerum. Si belli fortuna contra daret, ac praeualerent hostes, arcemque tenerent: tunc enimuero irrumperent victi in victores: per

aequa, per iniqua ruerent in tela & caedem: Scanderent muros, & in ipſo recuperandae arcis conatu, exercitus ille totus, ſi foret ita ne ceſſe, ad internecionem vſque pugnaret. Credidere homines hoc tempore gnari conſiliorum animiq. Regis, in eo rerum diſcrimine, nulla magis re conturbatam, atque ſtomachatam fuiſſe Maieſtatem, quàm quia comperiſſet: in conſilium iri ſuper eo capite, an confligendum cum hoſte eſſet: an repraeſentanda pugna, & faciendum virorum armorumq. diſcrimen: quaſi verò controuerſum id ancepſque caput, & non ſimplex ac ſua ſponte definitum id, deciſumq. foret. Irrupiſſe temerè Gallos: eſſe, & numero, & virtute multùm infra famam: ne ſtationes quidem, & ſitus, & munimenta locorum inexpugnabilia habere: & ſuperſederi adhuc tanquam metu, ſiue indulgentia in hoſtem hunc? Exacerbauerant iſta Regem accenderantque. Sed & miſericordia incluſorum ferentium ibi omnia, quae patientiam vincerent, tantoq. magis indignorum ea calamitate, mouerat Regi animum. Et ſuper omnia, motus ille erat pio quodam ſuo & grato inſtinctu erga tot beneficia Numinis vno tempore collata in Imperium domumq. ſuam. Impium enim ingratumque rebatur, ſi non & pares exitus in pari nunc cauſa exſpectaret. Accepto regiae comminationis regijq. mandati chirographo, Almirarchus & Marchio Velez, quibus par poteſtas, arbitriumque rerum in exercitu erat, inter ſe colloquuntur, conferuntq. capita. Aduocant deinde con-

ſilium.

cilium. Neque verbis opus fuit. Dicta tantummodo haec. Non de pugna, sed de pugnae die, horaque & momento esse consultandum. In id promerent quae sapientia & militari quisque astu prouisa haberet. Aderat dies Deiparae Virgini natalis, quem diem humano Generi salutiferum gentes eae festa hilaritate praecipuaque religione semper exspectant coluntque: sacrata etiam ad Guadalupen Aede, & imagine Diuae iam inde antiquitus inclyta miraculis: pugnaque ad Norlinghen illa ab Cardinale Infante pugnata notabili euentu, famam habuit hanc, quasi ab Guadalupensi hoc coelesti in res Hispanas fauore prouenisset. Eum diem elegerant submouendis à Fonterabia Gallis, operique patrando, quo nullum fortasse vnquam maiore admiratione auditum spectatumue fuit, ex quo spectacula cruenta haec exhibere coeperunt discordiae mortalium, & cupiditates, & cupiditatum pessima libido imperitandi, inuadendiq. aliena pessimus mos. Gerendae rei omen, & regia mandata protinus exsequendi laetissimum augnrium accepere, quòd ex foedo imbribus ac ventis coelo, quae per aliquot dies iniuria dissipauerat nostros praecipuè milites, sustuleratque castrorum ordinem, effulserat purissima repentè lux: ceciderant venti; recreatae, & in vnum ad signa ex varijs effugijs collectae legiones: atque sedato illo hominum syderumque tumultu tranquillata ad rem peragendam omnia diuinitus erant. Itaque, primùm omnium expiato Sacrificijs & myste-

rijs

rijs exercitu, diuinam cum lacrymis & gaudio suppliciter opem exposcunt, duces militesq. simul, faciuntque singuli vota in id, vti effundendi sui alacriter sanguinis, & mortis oppetendae praemium victoria contingat haec Regi Catholico aduersus Religionis & Imperij turbatores, aduersus Gentem inquietam ipsam, & alios inquietare volentem. Precantur ab Virgine Deipara in primis, vt propitia coeptis adesse velit ad eijciendos ex deuota sibi terra homines, qui ad tollendum inde cultum Nomenque ipsius irruperint; vel certè quibus haud perinde fortasse impijs, monstra certè Caluiniana haec immixta adsint, & ferant vnà cum illis arma. Partiuntur deinde munera & vices, describuntq. incessus & itinera bello in hunc modum. Torrecusa duceret secum pedites bis mille trecentos, primique agminis ductor iste succederet propius ad stationes & castra Galllorum ab ea parte, quà maxime promptum opportunumque censuisset. Copiae caeterae deinceps eum secuturae erant. Marchioni Mortariae, qui cum legione Comitis Ducis, alioque Hispano & Irlando peditatu, iuga ad Iachiuellum (id loco nomen) tenebat, negotium datum, vt per decliuia montium descenderet iretque ad munimenta & castella, quae sibi hostes ab ea parte, & latere fecissent. Duo millia & sexcenti pedites attributa huic fuere. Gironus cum legione sua, itemque cum legione Sebastiani Graneri iussus occupare, atq. insidere loca situsque opportunos ad Irum, vnde scilicet hosti conspicere-

ſpiceretur, terrorique eſſet ac fraenaret conſpectus ita Gallos, tum, ne per eos anfractus ire plures ad circumuallandam arcem, eo ſcilicet deſuper incurſaturo auderent: tum ne cogitarent, aut ſtationes interim inuadere relictas à noſtris, aut obſtare, quominus alias caperent occuparentque noſtri. Dubitatum primò paulisper fuerat noctu an interdiu aggrederentur rem: atque in hanc illamue ſeutentiam dicta prudenter à militaribus viris nonnulla erant. Honeſtiſſimo aduerſus hoſtes furto & commoditate tenebrarum poſſe patrari deſtinata tegique, vt coepta ſimul & peracta ſentirentur. Ibi plurimum eſſe praeſidij, ne ſentiret hoſtis motum impetumue noſtrorum, antequam impetu deprehenſus atq. circumuentus eodem foret. Haec dicta pro tenebris, & pro ſecuritate quam afferre poſſet nox. Rurſus alij, confuſionem, & incerta omnia, ictuſque etiam ancipites, & tumultus varios, qui obſcuro noctis exiſtere poſſent, ad ſequendam eligendamque in clariſſimo hoc opere lucem, proponebant. Accepta ſententia eſt haec amica diurnae lucis, ac ſtatuerunt inuadere caſtra Gallorum, conſpecti pariter, & ipſi cuncta conſpicientes.

Dixerat & aliquis eiuſmodi ſententiam. Non vno totum exercitum agmine debere dari in id diſcrimen, neque ſub vnum fortunae ictum cuncta debere committi. Tutius generoſiuſque viſum ire omnes. His ità diſpoſitis, Torrecuſa, capto per montes ambitu quaerendo molliores atq. clementiores per confrago-

sa & arrecta illa ascensus euaserat in cacumina, vt libero quacunque visum foret excursu daret impetum, prout, hîc aut illic spes melior & momenta occasionum lacesserent, siue inuitarent. Almirarchus & Marchio Velez capita rerum, cum robore exercitus (ea erant armatorum millia quinque & quingenti) per cliuos rupesue easdem cepere dexterum iter, vt venientem ab laeua Torrecusam iungerent sibi, vicissimque cum eo iungerentur, atque stationibus hostium tota mole superfusi miscerent ingenti animo suis ipsi corporibus pugnam, neque ad rem gerendam tantummodo consilijs imperijsue adessent. Hij praeter eas quas dixi copias, praefectosque earum, ducebant secum inclytos militari prudentia viros, veteresq. bellatores, ad subita & ancipitia praesto scilicet futuros: Guascum nempe, & Isassium, & Granerum atque Tuttauillam, & alios, prout quisque in tanto summae rei discrimine momenti aliquid facere posse videretur. Antonium Gandulphum cum legione Francisci Messiae praemiserant ad occulta & imperuia saltuum recognoscenda, simul ad insidias quoq. retegendas, si qua per nemora eiusmodi fraus lateret. Condaeus elegerat sibi stationem in rupe scopuloue vno, quà Guadalupensis Anachoretae tugurium fuit. Ibi, simul natura & munimento loci, simul copiarum numero fretus (habebat namque sub signis decem & octo millia peditum, equites inter derupta illa sanè paucos) in tantam iam ipse quoque securitatem euectus erat, vt

exercitu

exercitu conspecto nostro, crediderit, ad nihil aliud venisse & adesse Catholicos, quam vt fiduciam obsessis in re desperata, nonnullam, & spem subsidij propinquantis ostentarent. Habebat in exercitu, praeter Archiepiscopum illum Burdegalensem Episcoposque treis alios, rem maritimam vnà cum eo Metropolitano Pontifice regentes, etiam magna nomina propinquorum amicorumue Regis, Valetam, & Agramontium, & Fortiam, & Pedraeum, adiunctos ab Rege Principi scilicet, tamquam in spem Hispaniae debellandae, siue emercatos eblanditosue ipsos vti adiungerentur, atque mitterentur in aliquam huius nouae fortunae partem. Hi, posteaquam, adesse certamen, & deceptum vana opinione Principem senserunt, struxere aciem protinus aduersam, & praelio commisso, vehementer incubuere nostris, planeq. & multitudine superiores, & pudore etiam ac desperatione accensi, ne pro nouo Imperio cladem, internecionem, ignominiamq. referrent domum, in singula momenta vi maiore praelium ciebant: & stabat iam victoria penes ipsos. Mox, Almirarchus & Marchio cum quinq. millibus vt dixi quingentis adfuere, fortunamque praelij mutarunt: & omnia statim aduersa Gallis. Nam, praeterquamquod, ingruerat hoc subitò robur, & fatigata statim suo more ferocitate hostium horum; integras nostri vires attulerant, etiam incesserant steterantque ab ea parte, vt prouisa illis receptacula in rebus trepidis, effugiaque intercluderentur. Inde

caedes

caedes & confusio maior, terrorq. vltimus, vbi nouam aciem, nouosq. duces è superioribus adhuc locis adesse & gradum inferre animaduerterunt. Quippe, Rhaudensis & Marchio Mortariae cum agmine suo aderant mouebántque signa in partem eandem. Neque terroris vltimum id fuit. Sed penitus auersi à certamine sunt animi Gallorum, ideo quia acies etiam alia cernebatur Aulae principum, qui cum lancea voluntarij venerant ad bellum, in cuius euentu, aut dedecus, aut gloria sempiterna ageretur, prout, prospera, siue secus Gallis fortuna euenisset: hoc est, siue fixissent isti in Hispania pedem: siue pulsi atque eiecti, documenta in patriam aeterna retulissent, ne furores vnquam in posterum eiusmodi admitterentur. Principi Condaeo, postquam nulla seruandi exercitus via ostendebatur, pretium fuit petere sibi quacunque posset via salutem. Digressus ab statione sua clanculum descendit propere ad litus, stetitque paulisper ibi fugam trepidè circumspectans vnà cum Archiepiscopo Burdegalense, qui pauoris aduersarumque rerum ei socius erat. Aufugerunt vterque nauicula eadem Locoam versus, nec ante quieuisse dicuntur, aut respirasse, quàm delati fuerint in eum portum. Principum ea fuga, sicuti par erat, exercitum quoque coniecit illico in pedes. Per saxa, per cautes ad instar ruinae praecipitabantur execrantes seque Regemque suum, & terram hanc ad quam capiendam possidendamque venissent, & suam pariter illam ex qua educti forent

ad

ad miserias luctusq. tantos. Qui stare contra, & principibus indecore dilapsis, manere ipsi tamen, & pugnam instaurare voluerunt, hos, aut infensius trucidauere nostri, aut ipsos quoque demum fugere tentantes vndae hauserunt. Capti, quoscunque habitus faciesue liberalior in eo strepitu ac tumultu commendauerat, vt capi, quàm trucidari potius deberent. Et fuere qui petierint ab Hispanis vltro hoc vti caperentur, haberenturque in vinculis. Reliquiae exercitus huius ex varia trepidatione collectae, ad Mendelum & Irum in statiua sua confugerunt. Inde sine duce, sine signis, consensu militari, nocte eadem, per Beobiae fauces, quà venerant, intrauerantque Hispaniam, in Galliam rediere. Bombardas in statiuis reliquere tres & viginti cum vexillis ad quinquaginta, & impedimentorum omne genus. Satisque constat, plerosque militum nostrorum praeda fuisse ditatos, reperto scilicet argento & pretiosa supellectili, quae Condaei Principis fuisset. Aera militaria, zonaeque plenae nummorum passim in sarcinis repertae sunt, prout in fuga vel caede semper ista negliguntur amittendi metu id quod carius pretiosiusque est. Quaestores profectò dispensatoresue ipsi, aurum, quod exercitui diuidendum acceperant paratumque habebant, in tentorijs reliquere. Tanta trepidatio siue consternatio omnium fuit. Potuere deleri ad vnum, nisi per coenosas quasdam traiectò amni voragines aufugerent, etiam tegente equitatu latera & tergum: neque insequendi copia

nostris fuit: an verò satis habuere, profligauisse Gallos, recepisse Fonterabiam, & tanti nominis tantique momenti arcem obsidione liberasse, sicuti liberata planè receptaq. est. Almirarchus & Marchio, per quos res gesta erat, nocte eadem Nonis Septembris ingressi locum, stetere flexis genibus in Templo dum solenne victoriale carmen non sine musica etiam symphonia caneretur. Laudauere deinde verbis amplissimis Regis nomine incolas praesidiumque illud, & gratias egêre, quod strenue ita fideliterque perseuerassent: affirmauere, cordi futurum Maiestati ipsi vt ea res praemio & honori singulis vniuersisque foret. Dicta haec in commune omnibus. Dominico Eghio Cantabro praecipua gratia & commendatio fuit. Arcis & praesidij praefectus iste manebat quidem post magna virtutis & fidei edita exempla superstes: caeterùm virtute eadem fideque aequauerat animos omnium, qui in praesidij alicuius defensione occisi ac defuncti olim, inter annalium adhuc monumenta viuunt, semperque memorantur. Ob haec, & alia virtutis egregia facinora laudatus vnicè praefectus: praemiaque ab Rege destinata ipsi posterisque eius. Captiuorum hostium numerus ad duo millia relatus est. Inter eos, multi ductores ordinum, multique voluntarij nobiles fuere. Multitudo mortuorum incerta, quia plerosq. inter fugiendi & enatandi conatum aquae absumpserunt: & lethi genus hoc ab desperatione siue moerore complures optauere. Desiderati è nostris haud amplius ni-

centum:

centum: vulnerati totidem: captus nemo. De captiua praeda hostium illud quoque comperi: quicquid domi charum atque pretiosum Galli habuissent, in his castris ferme repertum esse: causaq. spoliorum ita veluti opimorum ex eo, quòd venerant certissima spe ad figendos in nouo Regno pedes, sedemque & domicilium ibi pro se quisque collocandum. Ideò, tamquam non redituri vltra domum, patriamq. nouam habituri hanc, attulerant secum pro habitu suae quisque fortunae omnia lautissimae supellectilis instrumenta paratusq; principales. Quinquaginta Principes vtique venerant in eam expeditionem, quorum neminem vnum in Galliam redijsse comperimus, indeque ita perscribunt. De Archiepiscopo Burdegalense, quem vnà cum Principe Condaeo aufugisse retuli, varia fama est. Aiunt fuisse sanè in castris eo die, quo irrupere nostri: sed in fuga, quam potissimum ille viam institerit, ambigitur. Non enim descendisse ad litus: potiusque existimari in S. Elmi Castellum se se abdidisse, cui postero die subdidere Galli residui flammas, indeq. abierunt occoecata tormenta relinquentes. Nos in tradenda Archiepiscopi fuga sequuti sumus exemplum epistolae, quam ad Regem Almirarchus ipse perscripsit. In ea epistola nihil item reperi, neq. de octo millibus aureorum nummûm, qui singuli duplicati binos pendunt, neq. de ipsius Archiepiscopi veste; quam cum ea pecuniae summa in tentorio repertam litterae aliae vulgauerunt. Et pleraque alia demumq
in

in incerto. Non de captiuis, non de mortuis, non de armorum vexilllorumque numero conuenit: & pleraque horum, post aliquot ab victoria dies in syluis atq. nemoribus abdita & occultata quotidie reperiebantur. In victoria hac, & in magno isto Catholicorum armorum die, sicuti Galli ipsi credidere ac dixere fuisse summum virtutis opus aufugere potuisse: ita nostris vitio datum est, quòd reliquerint fugae locum, atque non deleuerint ad Fonterabiam eo die vniuersos. Id dictu, quàm factu, sicuti pleraque facilius fuit, nec tamen obscurum vtique illud. Totam ex diuino rem, cunctaque diuinitus illic potius gesta, quàm consilijs humanis & ope mortalium. Referam verba Regis ipsius, quibus planè verbis Maiestas illa Comitem Ducem affata est ipsomet die, quo parta victoria est. Nam fuere qui audierint, notarintq. & nobis quoque significarint. Ad Nonas igitur illas Septembris, hora diei fere secunda, cùm Regia tota trepidaret atq. haereret expectatione suspensa tantae rei, fermeque omnes ad deteriora credenda inclinarent, & per aliquot iam dies, neque nuntij, neque litterae vllae venirent è castris, accersito in conspectum suum Comite Duce, dixit ei serena vltra solitum etiam froute Rex: Comes Dux carissime & optime amicorum. Hodie ad Deiparae Virginis honorem purgato ritè animo coelesti pane refectus sum; atque, quod ad Fonterabiam attinet, tranquillitas tanta mihi est, quantam verbis explicare non possum. Arcem negotiumq. illud in diuinae Ma-

iestatis

iestatis sinu penitus relinquo. Cùmque in hunc diem nunquam precari destiterim ab eadem Maiestate & Numine aeternae mentis, vt submouere inde hostem, & Imperio huic munimenta seruare illa ac retinere dignaretur: nunc desisto precari id ipsum: & tantummodo precor, vt animi mei obsequium atq. sacrificium hoc, quo arcem eam, meque, & cuncta haec trado in sumpremae illius prouidentiae nutum, clementer ac benigne respexisse atque admisisse velit. Tanti Regis verba haec in colloquio arcano ita sicut retuli pronuntiata, deinde vulgata inter proceres Aulae sicuti assolet, mox in publicum etiam elata, postquam victoria nuntiata est, victoriae praesagium ipsius haud dubiè habita sunt. Sed & mandata, quae ad exercitum subinde mittebantur, diuini quiddam habere visa hoc ipso, quòd ibi in castris administrabantur res planè ad eandem formam, sicuti administrari praecipiebat Rex: & antequam regiae litterae afferrentur, iam acta erant ea, quae agi ex litteris fierique oporteret.

Nuntiata victoria litterisq. allatis, triumphatum Madriti est studijs & alacritate Populi, & gratulatione siue plausu gentium, quae ex vniuerso semper Orbe conueniunt illuc, frequentantq. Aulam. Ac fuere sanè publici apparatus, & omnia illa quibus laetitia significatur, supra solitam omnem in re simili, non Regnorum modò aliorum, sed Imperij quoq. huius pompam, vltra solita ingenia, & effusas per ingeniorum commenta opes: sed multò effusius apud indigenas

triũphabatur interiore gaudio ſupra ſolitos iſtos humani animi motus. Cùm victoria ipſa Regis, tum eiectione Gallorum laetabantur. Ac ſi diuidi compararique iſta inter ſe poſſent, praeualebat hoc, quòd fuſi eſſent fugatique Galli. Haec tanta populi gaudia Regem ipſum in publicum euocauerc: ibique inter vulgi voluptates nox acta Maieſtati eſt: qua nocte nulla diurna lux illuſtrior eſſe potuit.

triūphabatur interiorē gaudio ſupra ſolitos iſtos hūmani animi motus. Cùm victoria ipſa Regis, tum eiectione Gallorum laetabantur. Ac, ſi diuidi compararique iſta inter ſe poſſent, praeualebat hoc, quòd ſui eſſent fugatique Galli. Haec tanta populi gaudia Regem ipſum in publicum euocauere: ibique inter vulgi voluptates nox acta Maieſtati eſt: qua nocte nulla diurna lux illuſtrior eſſe potuit.